

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруйко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Луговий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигдина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

¹⁷ Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: путівник. К., 2015. С. 90.

¹⁸ Мы признательны за помощь в решении этой проблемы д-ру Марку Этьену (Лувр, Париж).

¹⁹ © Фото ИР НБУВ, реконструкция автора.

²⁰ Виньетка 87-й главы Книги мертвых в папирусе Ха-хепа рBerlin P. 3149+14376 (прорисовка по: <http://totenbuch.awk.nrw.de/spruch/90>).

²¹ Barguet P. Le Livre des Morts des anciens Égyptiens. Introduction, traduction, commentaire / LAPO. Т. 1. Р., 1967. Р. 17.

²² Mosher M., Jr. Theban and Memphite Book of the Dead Traditions in the Late Period // JARCE. 1992. Vol. 29. Р. 146-148.

²³ Mosher M., Jr. Book of the Dead, Saite through Ptolemaic Periods; A Study of Traditions Evident in Versions of Texts and Vignettes. Vol. 1: BD spells 1-15. Prescott (Arizona), 2016. Р. 22-25.

П. М. Тоцький (Одеса)

СТАНОВИЙ СТАТУС ЦЕРКВИ В КОРОЛІВСЬКІЙ ФРАНЦІЇ НАПЕРЕДНІ РЕВОЛЮЦІЇ

В умовах Старого режиму у Франції католицька церква була не тільки пануючою, але й правлячою, оскільки була визнана з 1695 р. першим станом королівства¹. Скасування Нантського едикту в 1685 р. поставило поза законом французьких протестантів і викликало жорстокі переслідування на ґрунті релігії й всіх інших інакодумців: янсеністів, релігійних вільнодумців, атеїстів і меншою мірою іудеїв². Хоча соціальна практика другої половини XVIII ст. трохи пом'якшила ригоризм цих переслідувань, відомі на всю Європу судові справи Каласа й Сірвена, що спровокували втручання Вольтера³, показують, що релігійна нетерпимість все ж продовжувала залишатись *idée fixe* у політиці держави і церкви. Французькі королі до Людовика XVI включно, вступаючи на престол, давали клятву винищити еретиків. У 1775 р. при коронації останнього архієпископ Ломені де Брієн наставляв його в дусі самого непримиренного ставлення до протестантизму⁴.

Як правлячий і пануючий стан католицькі священники користувалися низкою доволі істотних привілеїв, особливо в галузях права власності, фінансів і податків. Вони, подібно до дворян, були звільнені від талії, а також не сплачували ні капітації, ні двадцятину. Щоправда, раз на п'ять років церква сплачувала державі так званий

безкорисливий дарунок, сума якого встановлювалася після досить складних переговорів з королівською адміністрацією. Розміри цього «дарунка» (що коливались в межах до 10 млн. ліврів) були, звичайно, зовсім незначні порівняно з величезними прибутками церкви⁵.

Які ж були джерела цих величезних прибутків? Основою економічної могутності церкви була земельна власність, заснована на нормах кутюмного, римського й канонічного права, наслідком чого було її право на експлуатацію поземельно залежних селян. Хоча королівський едикт 1749 р. і заборонив церкві отримувати нові землі⁶, це ніяк не вплинуло на її статус земельного власника.

Багато соціологів і істориків схиляються до думки, що розміри земельних володінь церкви коливались в межах від 1/5 до 1/4 території Франції і що цінність їх складала від 2 до 4 млрд. ліврів⁷. У деяких провінціях, наприклад в Ельзасі, їй належало до 2/3 всієї землі⁸.

Щодо щорічного чистого прибутку, який отримувала церква з її земельних володінь, то тут дані джерел істотно різняться між собою, що викликає полеміку дослідників. Луї Блан, відомий політик та історик Франції XIX ст., звернув увагу на те, що вартість всього церковного майна, включаючи будівлі та підприємства, дорівнювала щонайменше 2 млрд. ліврів. Крім того, в церквах та монастирях зберігалася велика кількість дорогоцінностей, ікон та оздоблення. Щорічні прибутки духовництва складали, на його думку, 80–100 млн. ліврів з власної землі, а також 120 млн. з селянської (їх духовництво отримувало у вигляді десятини)⁹.

Констатацією згаданого вище не можна обмежити проблему прибутків церкви. Духівництво мало також значні доходи від виконання ними інших соціально-функціональних обов'язків. Крім десятини існувала ще отримувана духовними особами від населення плата за треби та інші релігійні обряди, що в сумі також складало мільйони ліврів.

Великий інтерес по вказаній проблемі становить інформація знаменитого французького філософа-просвітителя Гельвеція, якому була дуже властива критика церкви з економічної точки зору. Його докази шкоди, яка була заподіяна нації занадто дорогою церквою, звучать досить переконливо. «Є така католицька держава, – говорить він, маючи на увазі Францію, – де налічується майже 15 тисяч монастирів, 12 тисяч пріорств, 15 тисяч каплиць, 1300 абатств, 90 тисяч священників, що обслуговують 45 тисяч приходів, де налічуються, крім того, безліч абатів, семінаристів, духовних осіб різного роду. Їхня загальна кількість дорівнювала щонайменше

300 000 осіб. У середньому кожен священик обходиться країні екю в день. Які ж дивовижні суми витягує духовництво з нації?»¹⁰.

Щодо десятини він пише, що від останньої духовництво отримує майже стільки ж, скільки всі хлібороби разом¹¹. Прибуток духовництва від однієї десятини землі у три роки дорівнює 17 ліврам 10 су, тоді як землевласник сплачує податки й покриває цілий ряд інших витрат, у той час як духовництво отримує чистий прибуток. Таким чином, мова йде про колосальні багатства священиків. Якщо навіть зменшити їхнє число до двохсот тисяч, то все-таки їхнє утримання буде коштувати 210 млн. ліврів на рік. «Який потужний флот і яку армію можна утримувати на ці гроші!»¹². Релігія, що так дорого обходиться державі, не може довго бути релігією освіченої й культурної країни. Народ, який її визнає, працює тільки для того, щоб підтримувати розкішне і сите життя священиків, і кожний громадянин перебуває у стані кріпака духовництва¹³. Із усього викладеного вище Гельвецій робить висновок, що «мудрий уряд не може бути зацікавлений в збереженні настільки руйнівної й настільки обтяжної для його підданих релігії»¹⁴.

Інформація Гельвеція про матеріальну основу й кадровий склад католицької церкви часто виступає як одне з основних джерел в багатьох наукових дослідженнях. На неї охоче посилалися, наприклад, радянські історики І. П. Вороніцин, Я. М. Захер (Михайлов), А. З. Манфред та ін.¹⁵ Однак сучасні історики наводять і інші сумарні дані про матеріальну базу, прибутки й кадровий склад державної церкви Франції XVIII ст., які хоча й підтверджують в основному інформацію Гельвеція, але трохи відрізняються від неї по конкретних характерних пунктах. Так, ведучи мову про зазначений сюжет, М. Я. Домнич наводить наступні цифри: 19 архієпископств, 121 єпископство, 35266 парафій, 5211 церков, 30000 молитовних домів, 80 чоловічих і 270 жіночих абатств, 2500 чоловічих і 1500 жіночих монастирів¹⁶. Вартість усього церковного майна він оцінює в 2 млрд. ліврів¹⁷. Досить близькі до інформації М. Я. Домнича дані ми виявляємо в монографії В. Ревуненкова¹⁸.

Яким же чином розподілялися прибутки духовництва? Я. Захер (Михайлов) підрахував, що якби вони ділилися нарівно, тоді кожен клірик отримував би приблизно 1800 ліврів¹⁹. Але, зрозуміло, у житті ні про що подібне не могло бути й мови, тому що католицька церква, що виступала як перший стан стосовно іншого населення Франції, у свою чергу, ділилася на привілейовану меншість, яка отримувала переважну частину церковного прибутку, і слухняну більшість.

Вищий прошарок церкви становили прелати – 19 архієпископів і 121 єпископ²⁰. Окремі з архієпископів носили кардинальське звання.

До середньої церковної адміністрації відносилися вікарії архієпископів і єпископів, абати й абатиси, настоятелі, члени капітулів, що були звичайно вихідцями із середовища дрібного дворянства²¹. Значна ж частина духівництва, головним чином сільського, належала до його «низів», рекрутованих здебільшого з числа третього стану. За своїм соціальним становищем вона була близька до заможних прошарків французького села. У XVIII ст. значно зростає, як це цілком слушно зазначив Р. Шартъс, його культурний рівень²².

Прелати церкви належали до знатних дворянських родів, були найбільшими землевласниками й входили до складу пануючої феодальної аристократії й правлячої королівської адміністрації. У XVIII ст. всі, за винятком одного, єпископи були дворянами. Найчастіше вони були молодшими синами найбільш знатних дворянських родин. Десятеро державних радників церкви в королівській раді, що займали ці посади в 1661-1715 рр. і які представляли собою еліту французького кліру, усі були дворянами. Четверо з них належали від народження до вищої знаті, а троє – до стародворянських родин²³.

Найбільш знатні роди Франції (Рогани, Клермон-Тоннери, Латур-дю-Пен, Монморансі, Ларошфуко та інші) домагалися єпископських титулів, найприбутковіших в усьому королівстві. Так, єпископство Руана давало 100, Камбре й Парижу по 200²⁴, Страсбурга – 400 тисяч ліврів на рік²⁵. Крім того, єпископи користувалися прибутками монастирів.

Представники церковної знаті були найбагатшими людьми Франції. Деякі з них, як, наприклад, відомий своїми скандалами кардинал Роган, що отримував прибуток не менше 1 млн. ліврів на рік, у багатстві й розкоші не поступалися королю²⁶.

Французька аристократія (світська та духовна) усе ще перебувала в стані ейфорії «валтасарова бенкету», наближаючи своєю марнотратністю революційний вибух у Франції.

Поряд із прелатами церкви, величезними багатствами володіли конгрегації й чернечі ордени, певна частина прибутків яких діставалася абатам, пріорам і членам капітулів – середній ланці духівництва. Спроби Людовика XIV і наступних королів обмежити матеріальну базу монастирів і кількість ченців не принесли скільки-небудь значних результатів²⁷.

А. Токвіль зазначав, що церковна верхівка тісно переплелася і фактично зрослася з феодальною світською верхівкою Франції²⁸.

Монастирі були, як зауважує А. Грамші, «двором» феодальної території, відтворюючи на ній соціальні порядки, досить близькі за

духом до традицій римських патриціїв²⁹. Живою ілюстрацією зазначеного є збереження серважу на монастирських землях аж до Французької революції.

Прелати церкви дуже активно впливали на політику французької держави. Часто вони виступають в ролі прем'єр-міністрів, регентів, найближчих політичних радників, перетворюючись, таким чином, на довгий час у фактичних керівників усього державного механізму. Як прем'єр-міністри Франції яскравий відбиток у політичному житті XVII-XVIII ст. залишили кардинали Рішельє, Мазаріні, Флері, архієпископ Ломені де Брієн. Найближчим політичним радником короля й вихователем дофіна за часів Людовика XIV був єпископ Боссую, що, поряд з Рішельє, став «батьком» ідеології французького абсолютизму – офіційного галліканізму³⁰. Значну роль при дворі з часів Хлодвіга відігравали духівники королівської родини й вищої феодальної знаті, інші представники чорного й білого духівництва, які в дусі політичних настанов церкви впливали на свою високопоставлену паству³¹. Водночас не слід перебільшувати ступінь незалежності духівництва від королівської адміністрації, як це робить французький історик П. Леві-Шнейдер. Він, безсумнівно, перебільшує ступінь незалежності єпископів від інтендантів провінцій і міністрів, вважаючи їх носіями тенденцій регіоналізму³².

Велику роль у визначенні внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу Франції відігравав Ватикан. Хоча й минули ті часи, коли римська курія могла авторитарно диктувати монархам свою волю, а версальський двір і французьке духівництво, починаючи з XV ст., усе більше проявляли у своїй церковній політиці галлікансько-автономістські тенденції, королі Франції завжди підкреслювали, що вони є «старшими синами» католицької церкви, і всіляко уникали після відомого конфлікту 60-90-х рр. XVII ст. великих дипломатичних зіткнень зі Святим престолом³³. Проте вплив римської курії на ідеологічну політику феодальної верхівки Франції залишався досить дієвим.

Велика розкіш прелатів церкви викликала широке незадоволення у французькому суспільстві, про що свідчать, зокрема, твори просвітницької філософії та памфлети цієї доби³⁴.

В іншому економічному й правовому становищі перебувало нижче духівництво, особливо сільські кюре, часто вихідці із селян і дрібної буржуазії, які за своїм матеріальним статусом були дуже близькі до вказаних категорій населення³⁵.

Сільські кюре, які належали до освіченої частини французького села, жили в постійному контакті із селянством, задавленим поборами,

тому частина сільського духівництва обурювалася віджилими феодальними порядками. Досить популярними в їхньому середовищі були вимоги відмови від королівської позики й скликання Генеральних Штатів³⁶. З їхнього середовища вийшли відомі захисники бідняків: сміливий революційний мислитель, безбожник і матеріаліст Жан Мельє (1664-1729), діяч революційної епохи П'єр Долів'є (народ. 1746) і лідер групи так званих «скажених» (крайнього лівого напрямку під час Французької революції, що представляли інтереси бідноти) Жак Ру (1752-1794). Значна частина нижчого духівництва все ж не піднімалася вище своїх кастових інтересів.

Все зазначене вище дозволяє нам дійти висновку, що протиріччя в соціальному середовищі французького духівництва як першого стану абсолютистської держави відбивали глибокі антагонізми доби агонії феодальної системи та поступового формування в ній нових соціальних інститутів капіталізму.

¹ Edit du roi concernant la juridiction 1695. Paris, 1695.; Campion A. Manuel pratique de droit civil ecclésiastique. Paris-Caen, 1876. P. 273-274.

² Паскаль Б. Мысли. СПб., 2005. С. 299-300.; Дубнов С. М. Краткая история евреев. Ростов-на-Дону, 1997. С. 7-18.; Афанасьев Г. Е. Гугеноты при Людовике XIV. Одесса, 1895.

³ Lettres de M. le marquis Dargense et de Mr de Voltaire sur l'affaire Calas. S.I. 1765. P. 1-8.

⁴ Ligou D. Le protestantisme français dans le second moitié du XVIII siècle (Vue générale et état des questions) // Information historique. 1963. №1. P. 8-14.

⁵ Лебедева Е. И. Дворянство и налоговые привилегии накануне Революции // Французская революция XVIII в.: экономика, политика, идеология. М., 1988. С. 75-94.

⁶ Marion M. Histoire financière de la France depuis 1715. P., 1927. Т. 1. P. 391-394.

⁷ Домнич М. Я. Великая Французская буржуазная революция и католическая церковь. М., 1960. С. 6.

⁸ Heitz F. C. La contre-révolution en Alsace de 1789 à 1793. Strasbourg, 1865. P. 5.

⁹ Блан Л. История французской революции. Т. III. СПб., 1907. С. 248.

¹⁰ Гельвеций. О человеке // Сочинения. В 2-х т. М., 1974. Т. 2. С. 47.

¹¹ Там же. С. 48.

¹² Там же.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Михайлов (Захер) Я. Великая Французская революция и церковь. В 2-х. т. М., 1930. Т. 1. С. 23.; Вороницын И. П. Борьба с религией и атеизм в эпоху Французской революции // История атеизма. №3. М., 1927. С. 175; Манфред А. З. Великая французская революция. М., 1983. С. 27-28.

-
- ¹⁶ Домнич М. Я. Указ. соч. С. 7.
- ¹⁷ Там же, с. 6.
- ¹⁸ Ревуненков В. Г. Очерки по истории Великой французской революции. Часть 1. Падение монархии. 1789–1792. Л., 1982. С. 27.
- ¹⁹ Михайлов (Захер) Я. Указ. соч. С. 7.
- ²⁰ Домнич М. Я. Указ. соч. С. 7.
- ²¹ Lebrun F. Le couvent ça fait aussi faire la carrière // *L'histoire*. № 245. (juillet – août). 2000. P. 56 – 58.
- ²² Chartier R. Les origines culturelles de la Revolution francaise. P., 1991. P. 88.
- ²³ Копосов Н. Е. Высшая бюрократия Франции в XVII в. Л., 1990. С. 157.
- ²⁴ Chassin Ch. Les cahiers des curés. Paris, 1887. P. 41.
- ²⁵ Gorce R. de la. Histoire religieuse de la révolution. Paris, 1911. P. 42.
- ²⁶ Домнич М. Я. Указ. соч. С. 7.
- ²⁷ Le projet de la réforme monastique (1667) // Французский ежегодник. 1982. М., 1984. С. 114-117.; Dépêche du cardinal Robert // Там же. С. 117-119.; Малов В. Н. Монастырская реформа Кольбера // Там же. С. 101-114.
- ²⁸ Токвиль А. Давний порядок і Революція. К., 2000.
- ²⁹ Грамши А. Тюремные тетради. Ч. 1. М., 1991. С. 360.
- ³⁰ Documents aux rapports du clergé avec la royauté de 1682 a 1705 publiés par Leon Mention. Paris, 1893. Partie 1-4; Ришелье А.Ж. Мемуары. Т. 1-2. М., 2005.; Bossuet J. B. Histoire des variations // *Oeuvres choisies*. Т. 2. Paris, 1785.
- ³¹ Григорий Турский. История франков. М., 1987. С. 62-63, 75, 373.
- ³² Lévy-Schneider M. L'Autonomie administrative de l'épiscopat français à la fin de l'Ancien régime // *Revue historique*. 1926 (janvier).
- ³³ Борисов Ю. В. Дипломатия Людовика XIV. М., 1991. С. 257-270.
- ³⁴ Кондорсэ Ж. А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. М., 1936; Voltaire. *Essai sur les moeurs*. Paris, 1963. Т. 1; Волгин В. П. Развитие общественной мысли во Франции XVIII в. М., 1958; Ададунов В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів, 2002. С. 260-275.
- ³⁵ Chartier R. Ibidem.
- ³⁶ Deboudour A. Histoire des rapports de l'Eglise et de l'Etat en France de 1789 à 1870. Paris, 1898. P. 82.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эпилеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотовая статуэтка римского воина из Картала...481	
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622